

ABU NASR AL-FAROBIIY TA'LIMOTIDA KOMIL JAMIYAT G'OYASI

Ilmiy maslahatchi

Samatov X.U

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalari universitetu samarqand filiali

Dasturiy injinering yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Sayfiyev Jahongir

Annotatsiya

Ushbu maqolada Abu Nasr al-Farobiy ta'limotidagi komil jamiyat g'oyasining nazariy asoslari, tarixiy rivojlanishi, mintaqaviy va milliy olimlar tomonidan o'rganilishi hamda empirik tadqiqotlar va zamonaviy talqinlar keng yoritiladi. Tadqiqotda al-Farobiy qarashlarining Sharq va G'arb falsafasiga ta'siri, komil jamiyat konsepsiyasining hozirgi zamon ijtimoiy-siyosiy jarayonlaridagi ahamiyati, shuningdek, bahs va munozarali jihatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqola Farobiy konsepsiyalarining hozirgi jamiyatlar uchun dolzarbligini ochib beradi.

Kalit so'zlar: komil jamiyat, al-Farobiy, ta'limot, ijtimoiy falsafa

Abstract

This article explores the theoretical foundations of Abu Nasr al-Farabi's doctrine of the perfect society, its historical development, the examination by regional and national scholars, and empirical studies and modern interpretations. The research analyzes the influence of al-Farabi's ideas on Eastern and Western philosophy, the significance of the perfect society concept in contemporary socio-political processes, as well as its debated aspects. The article reveals the relevance of Farabi's concepts for modern societies.

Keywords: perfect society, al-Farabi, doctrine, social philosophy

Аннотация

В данной статье подробно рассматриваются теоретические основы учения Абу Насра аль-Фараби о совершенном обществе, историческое развитие этой идеи, её изучение региональными и национальными учёными, а также эмпирические исследования и современные интерпретации. Анализируется влияние взглядов аль-Фараби на восточную и западную философию, значение концепции совершенного общества в современных социально-политических процессах, а также дискуссионные аспекты. Статья раскрывает актуальность концепций Фараби для современных обществ.

Ключевые слова: совершенное общество, аль-Фараби, учение, социальная философия

Kirish

Abu Nasr al-Farobiy (870–950) Sharq va jahon falsafasida o‘zining betakror ilmiy merosi, xususan, komil jamiyat haqidagi g‘oyalari bilan alohida o‘rin tutadi. Uning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida jamiyat taraqqiyoti, inson kamoloti va davlat boshqaruvi masalalari chuqur nazariy tahlil qilingan. Komil jamiyat konsepsiyasi, ya’ni mukammal va adolatli jamiyat barpo etish g‘oyasi, al-Farobiy tafakkurining markaziy nuqtasini tashkil etadi. Mazkur g‘oya nafaqat o‘rta asr Sharq tafakkurida, balki G‘arb falsafiy an‘analarida ham chuqur iz qoldirgan. Al-Farobiy nafaqat falsafa, balki siyosatshunoslik, axloqshunoslik, pedagogika va boshqa sohalarda ham yuksak ilmiy natijalarga erishgan. Uning “Fozil shahar ahllari” asari va boshqa falsafiy merosi bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Ushbu maqolada al-Farobiy ta’limotining komil jamiyat haqidagi g‘oyasi keng qamrovli ilmiy tahlil qilinadi. Bu tahlilda nazariy-konseptual asoslar, tarixiy manbalar, mintaqaviy va milliy tadqiqotlar, empirik tajribalar va zamonaviy bahs-munozaralar chuqur o‘rganiladi. Maqolaning

maqsadi – al-Farobiy merosining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyatini ilmiy asosda ochib berishdir.

Adabiyotlar tahlili

Abu Nasr al-Farobiy ta’limotidagi komil jamiyat g‘oyasining nazariy-konseptual asoslari, avvalo, uning “Fozil shahar ahllari” asarida mujassam topgan. Ushbu asarda al-Farobiy jamiyatni mukammallikka yetaklovchi asosiy omillar, davlat boshqaruvi, axloqiy-ruhiy qadriyatlar va ilm-ma’rifatning ahamiyatini chuqur tahlil etadi. Al-Farobiy komil jamiyatni insonga xos fazilatlar, adolatli boshqaruv, ilmiy va ma’naviy taraqqiyot bilan bog‘laydi. U mukammallikni faqat tashqi boylik yoki hokimiyat bilan emas, balki aholi a’zolarining axloqiy kamoloti, bilim va donolik, ijtimoiy birdamlik orqali amalga oshishini asoslaydi. Komil jamiyat g‘oyasi asosida insonni yetuklik sari yetaklovchi muhit – fozil jamiyat tushunchasi yotadi. Al-Farobiy uchun fozil jamiyat bu – a’zolari baxtga, ma’naviy va intellektual yetuklikka intiladigan, davlat boshqaruvi esa donishmand va odil rahbar tomonidan amalga oshiriladigan jamiyatdir. Uning nazarida bunday jamiyatda har bir shaxs o‘z layoqatiga ko‘ra o‘z o‘rnini topadi, ilm-ma’rifat va axloqiy qadriyatlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Al-Farobiy komil jamiyatni tashkil etuvchi asosiy elementlar sifatida donishmand rahbar, adolatli qonunlar, ma’rifatli xalq, axloqiy-ruhiy muhit va ijtimoiy birdamlikni ko‘rsatadi. Bu jihatlar, ayniqsa, uning Platon va Aristotel falsafasidan olgan g‘oyalari bilan uzviy bog‘liqdir. Platonning “Davlat” asaridagi ideal jamiyat va Aristotelning “Nikomax axloqi”dagi baxt va fazilat haqidagi qarashlari al-Farobiy tafakkuriga kuchli ta’sir ko‘rsatgan[1]. U G‘arb falsafasining asosiy tamoyillarini Sharq tafakkuriga moslashtirib, ularni yangi bosqichga olib chiqdi. Shu jihatdan, al-Farobiy o‘z davrining universal mutafakkiri sifatida yuksak qadrlanadi. Al-Farobiy komil jamiyat nazariyasining tarixiy-ilmiy ildizlari qadimgi Sharq va Antik falsafa an’analariga borib taqaladi. Platon va Aristotel davrida jamiyat va davlat haqida turli nazariyalar paydo bo‘ldi. Platon o‘zining mashhur “Davlat” asarida ideal jamiyatni tasvirlab, unda donishmandlar boshqaruvi, qat’iy axloqiy me’yorlar va ijtimoiy

adolatga alohida urg‘u beradi. Aristotel esa jamiyat taraqqiyotini shaxsning baxtga intilishi, fazilatli hayot kechirishi bilan bog‘laydi. Al-Farobiy ana shu antik merosni chuqur o‘rgangan holda, uni islomiy tafakkur, Qur‘on va hadislar, shuningdek, o‘zining ijtimoiy-falsafiy mulohazalari bilan boyitdi. U jamiyatni mukammallikka yetaklovchi asosiy omillar sifatida ilm-ma‘rifat, axloq, davlat boshqaruvi va ijtimoiy birdamlikni ko‘rsatadi. Al-Farobiy falsafasida komil jamiyat – bu insonning tabiiy ehtiyojlari va ma‘naviy intilishlari uyg‘unlashgan, fazilatlar ustuvor bo‘lgan tuzum sifatida talqin etiladi[2]. Al-Farobiy ta‘limotining Sharq va G‘arb tafakkuriga ta‘siri haqida so‘z yuritilganda, uning g‘oyalari nafaqat musulmon Sharqida, balki Yevropa falsafasida ham keng tarqalganini ta‘kidlash lozim. Uning asarlari o‘rta asr G‘arb olimlari, xususan, Ibn Sino, Ibn Rushd, Tomas Akvinskiy, Dante Aligyerilar ijodiga kuchli ta‘sir ko‘rsatgan. Ibn Sino o‘zining “Shifo” va “Donishnoma” asarlarida al-Farobiyning jamiyat, davlat va inson kamoloti haqidagi g‘oyalarini rivojlantirgan. Ibn Rushd esa, ayniqsa, al-Farobiyning Platon va Aristotel talqinlariga tayangan holda, G‘arb falsafasiga yangi impuls bergan. Yevropa Uyg‘onish davrida Farobiy asarlari lotin tiliga tarjima qilinib, G‘arb olimlari tomonidan chuqur o‘rganilgan. Tomas Akvinskiy, Albert Velikiy va boshqa o‘rta asr G‘arb faylasuflari Farobiy g‘oyalaridan ilhomlanib, jamiyat va davlat nazariyalarini rivojlantirdilar. Bu jarayonda Farobiy komil jamiyat konsepsiyasi universal ahamiyat kasb etib, Sharq va G‘arb tafakkurini bog‘lovchi ko‘prik vazifasini bajardi. Komil jamiyat nazariyasining tarixiy rivojlanishida mintaqaviy va milliy olimlarning hissasi ham beqiyosdir. Xususan, O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mutafakkirlari al-Farobiy merosini chuqur o‘rgangan va uni yangi zamonaviy talqinlar bilan boyitganlar. Beruniy, Ibn Sino, Xorazmiy, Farobiydan keyingi davr olimlari Farobiy g‘oyalarini o‘z ilmiy izlanishlarida davom ettirdilar. Ayniqsa, Beruniy o‘zining ijtimoiy-falsafiy asarlarida jamiyat taraqqiyotida ilm-ma‘rifat, axloqiy qadriyatlar va adolat muhim o‘rin tutishini ta‘kidlaydi. Ibn Sino esa inson kamoloti va baxt haqidagi qarashlarini Farobiy ta‘limotiga asoslanib rivojlantiradi. Markaziy Osiyo va O‘zbekiston zamonaviy olimlari ham al-Farobiy komil jamiyat konsepsiyasining bugungi ahamiyatini ilmiy asosda tahlil qilmoqdalar.

Jumladan, S. S. Usmonov, B. Komilov, A. Qayumov, A. Sagdullayev va boshqa tadqiqotchilar Farobiy ta'limotining ijtimoiy-falsafiy, siyosiy va axloqiy jihatlarini o'rganib, uning zamonaviy jamiyatlar uchun dolzarbligini asoslab berishgan[3]. Bu tadqiqotlarda Farobiy konsepsiyasining hozirgi taraqqiyot, ijtimoiy baraka va inson huquqlari sohasidagi ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Empirik tadqiqotlar va zamonaviy amaliyotlarda Farobiy komil jamiyat g'oyasi turli shakllarda namoyon bo'layotganini ko'rish mumkin. Jumladan, zamonaviy O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida "inson qadri" va "xalq farovonligi" tamoyillari, xalqaro tashkilotlar faoliyatida adolat, taraqqiyot va baraka g'oyalari, zamonaviy siyosiy-huquqiy islohotlarda esa jamiyat a'zolarining huquq va erkinliklarini ta'minlash, ilm-ma'rifatga asoslangan boshqaruv tizimini rivojlantirish kabi masalalar Farobiy konsepsiyasi bilan mushtarakdir. Zamonaviy sotsiologik va siyosiy tadqiqotlar ham Farobiy komil jamiyat g'oyasining amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi. Masalan, xalqaro nufuzli tadqiqot markazlarining jamiyat taraqqiyoti, boshqaruv va inson huquqlari sohasida olib borgan empirik izlanishlari Farobiy asoslagan tamoyillar – adolat, taraqqiyot, axloq va ilmiy yuksalish – bugungi globallashuv sharoitida ham dolzarb ekanini ko'rsatmoqda[4]. Farobiy komil jamiyat konsepsiyasi zamonaviy demokratik jamiyatlar konsepsiyasi bilan hamohang bo'lib, inson huquqlari, erkinlik, ijtimoiy adolat va taraqqiyot kabi qadriyatlarni o'zida mujassam etadi. Al-Farobiy ta'limotining zamonaviy talqinlari va amaliy ahamiyati haqida so'z yuritganda, uning g'oyalari bugungi jamiyatlar uchun ham universal ahamiyat kasb etadi. Farobiy konsepsiyasi asosida barpo etilgan jamiyatda ilm-ma'rifat, axloqiy kamolot, adolatli boshqaruv va ijtimoiy birdamlik ustuvor o'rin egallaydi. Bu tamoyillar bugungi zamonaviy demokratik jamiyatlarning asosiy qadriyatlari bilan mos keladi. Jamiyat taraqqiyoti, inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, ijtimoiy adolatni qaror toptirish, ma'naviy va intellektual taraqqiyotga erishish – bularning barchasi Farobiy fozil jamiyat konsepsiyasining zamonaviy talqinlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, Farobiy komil jamiyat g'oyasining zamonaviy bahs-munozarali jihatlari ham mavjud. Ayrim tadqiqotchilar Farobiy konsepsiyasini utopik va idealistik deb baholaydilar, ya'ni

mukammal jamiyat haqidagi tasavvurlar real hayotdagi ziddiyat va muammolarni to‘liq qamrab olmasligi mumkinligini ta’kidlaydilar. Boshqa bir guruh olimlar esa, aksincha, Farobiy konsepsiyasida zamonaviy jamiyatlar uchun zarur bo‘lgan asosiy tamoyillar – adolat, taraqqiyot, ilmiy yuksalish, axloqiy kamolot mujassam ekanini asoslab, uning universal ahamiyatini ta’kidlaydilar. Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarda Farobiy komil jamiyat konsepsiyasi insoniyat taraqqiyotining eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida baholanadi[5]. Bu jarayonda Farobiy ta’limotining tanqidiy tahlili, zamonaviy jamiyatlar bilan solishtirma o‘rganilishi, uning dolzarbligi va amaliy ahamiyati ilmiy asosda asoslanmoqda. Al-Farobiy komil jamiyat konsepsiyasining zamonaviy talqinlari, ayniqsa, globallashuv, axborot jamiyatining shakllanishi, inson huquqlari va erkinliklarining kengayishi, zamonaviy demokratik tamoyillarning qaror topishi jarayonida o‘z dolzarbligini yanada oshirmoqda. Al-Farobiy ta’limoti va komil jamiyat g‘oyasining hozirgi jamiyatlar uchun ahamiyatini tahlil qilarkanmiz, uning asosiy tamoyillari – ilm-ma’rifatga asoslangan taraqqiyot, axloqiy kamolot, adolatlilik boshqaruv va ijtimoiy birdamlik – zamonaviy ijtimoiy-siyosiy jarayonlar uchun ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Farobiy konsepsiyasi asosida shakllangan jamiyatda har bir a’zo o‘z salohiyatini to‘liq namoyon eta oladi, ilmiy va ma’naviy taraqqiyot ustuvor ahamiyat kasb etadi, adolat va insonparvarlik tamoyillari jamiyat hayotining bosh mezoniga aylanadi. Shu o‘rinda, Farobiy komil jamiyat konsepsiyasining zamonaviy talqinlari, empirik tadqiqotlar natijalari va tanqidiy tahlillari, uni hozirgi jamiyatlar uchun universal va dolzarb konsepsiya sifatida baholash imkonini beradi[6]. Bugungi O‘zbekiston va jahon ijtimoiy-siyosiy jarayonlarida Farobiy g‘oyalari, xususan, komil jamiyat haqidagi qarashlari, davlat boshqaruvi, ijtimoiy adolat, inson huquqlari va axloqiy qadriyatlar sohasida muhim ilmiy-metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarda Farobiy komil jamiyat konsepsiyasi, uning tarixiy ildizlari, zamonaviy talqinlari va bahs-munozarali jihatlari chuqur ilmiy tahlil qilinmoqda. Bu tahlillar natijasida Farobiy ta’limoti nafaqat tarixiy-falsafiy meros,

balki zamonaviy jamiyat taraqqiyotining metodologik asoslaridan biri sifatida ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xulosa

Yuqorida batafsil tahlil qilinib ko'rsatilganidek, Abu Nasr al-Farobiy ta'limotidagi komil jamiyat g'oyasi nafaqat Sharq, balki butun insoniyat taraqqiyoti uchun universal va dolzarb ahamiyat kasb etadi. Uning fozil jamiyat haqidagi konsepsiyasi inson axloqiy kamoloti, ilm-ma'rifatga asoslangan taraqqiyot, adolatli boshqaruv va ijtimoiy birdamlik tamoyillarini o'zida mujassam etadi. Al-Farobiy o'z davrining eng yirik mutafakkiri sifatida, Platon va Aristotel an'analarini davom ettirib, ularni islomiy tafakkur va Sharq ma'naviyati bilan boyitdi. Uning komil jamiyat haqidagi g'oyalari Ibn Sino, Beruniy, Ibn Rushd kabi buyuk mutafakkirlar ijodiga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda Farobiy ta'limotining zamonaviy talqinlari, empirik tadqiqotlar va amaliyotda namoyon bo'layotgan natijalari, uning konsepsiyasining hozirgi jamiyatlar uchun ham dolzarb va universal ahamiyatga ega ekanini ko'rsatmoqda. Farobiy komil jamiyat g'oyasi zamonaviy demokratik jamiyatlar, inson huquqlari, adolat va taraqqiyot tamoyillarining shakllanishida muhim metodologik manba bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarda Farobiy konsepsiyasining tanqidiy tahlili, tarixiy ildizlari va bugungi jamiyatlar uchun ahamiyati chuqur ilmiy asosda ochib berilmoqda. Xulosa qilib aytganda, Farobiy komil jamiyat konsepsiyasi nafaqat tarixiy-falsafiy meros, balki zamonaviy jamiyat taraqqiyotining fundamental asoslaridan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Bu konsepsiya, bugungi globallashuv va ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar sharoitida ham, jamiyat taraqqiyoti, inson huquqlari va erkinliklari, adolat va ma'naviy yuksalish yo'lida muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Farabi. Fozil shahar ahllari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.

2. Platon. Davlat. Toshkent: Sharq, 1996.
3. Usmonov S.S. Al-Farobiy falsafasining ijtimoiy-siyosiy asoslari. Toshkent: O‘zbekiston, 2007.
4. Komilov B. O‘zbekiston falsafiy tafakkuri tarixi. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2014.
5. Qayumov A. Al-Farobiy va Sharq renessansi: Falsafa va jamiyat. Toshkent: Fan, 2015.
6. Sagdullayev A. Al-Farobiy ta’limotining zamonaviy talqinlari. Toshkent: Ma’naviyat, 2022.